

Лекція 8. Взаємовідносини викладачів і студентів

План

1. Значення педагогічного спілкування як форми контактної педагогічної взаємодії.
2. Психологічна характеристика педагогічної взаємодії.
3. Труднощі та бар'єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів.
4. Діалогічне спілкування, його психологічна характеристика.

У процесі професійної підготовки фахівця з вищою освітою ми затверджуємо пріоритет особистості студента. Він автор свого майбутнього, а викладач має честь допомагати йому. Саме тому безпосередніми учасниками педагогічної взаємодії є викладач і студент. Між ними встановлюються як ділові, так і міжособистісні взаємини. Їх співробітництво в реальних міжособистісних контактах і є тим соціальним середовищем, в якому відбувається становлення особистості спеціаліста з вищою освітою і подальший розвиток особистості викладача. Саме в педагогічній взаємодії кожен із них знаходить умови для власного і особистісного зростання.

Формою педагогічної взаємодії є спілкування - вербальний або невербальний контакт –

Спілкування - процес обміну між людьми певними результатами їх психічної та духовної діяльності: засвоєною інформацією, думками, судженнями, оцінками, почуттями й настановами.

Професійно-педагогічне спілкування становить основу науково-педагогічної діяльності викладача вищої школи. Всі основні форми організації навчального процесу (лекція, семінарське заняття, іспит та ін.), виховна робота та науково-методична діяльність у вищій школі пройняті цим складним і багатофункціональним соціально-психологічним явищем.

Педагогічне спілкування - є способом реалізації змісту, методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості студента. Воно є одним із найголовніших аспектів професіоналізму і педагогічної майстерності викладача.

Педагогічне спілкування викладача зі студентами має такі цілі:

- 1) *інформаційна* - взаємообмін навчальною і науковою інформацією;
- 2) *ціннісно-орієнтаційна* - передача суспільно-значущих професійно-важливих норм і цінностей;
- 3) *спонукальна* - підтримка студента, мотивація його діяльності;
- 4) *соціальна* - узгодження спільних дій, отримання зворотного зв'язку про характер стосунків між суб'єктами педагогічної взаємодії.

Педагогічне спілкування, як особливе соціально-психологічне явище, характеризується такими функціями:

- *соціально-перцептивною* - сприймання і пізнання викладачем і студентом один одного;
- *комунікативно-поведінковою* - передача інформації та обмін соціальними ролями, організація спільної діяльності;
- *емоційною* - прояв взаємних оцінних ставлень, ставлення викладача до студента як особистості; експресивні реакції кожної зі сторін спілкування;
- *соціальною самопрезентацією*.

Значення педагогічного спілкування:

1. Завдяки спілкуванню викладач виступає персоніфікована посередником між драмою наукових ідей і студентом.
2. Через експресію викладач «заражає» студентів своїм інтересом до науки, викликає в них живий інтерес до неї. Знання стають «живими». У безпосередньому спілкуванні мають значення не тільки слова, а й невербальні засоби, тому в педагогічному спілкуванні багато експресії педагогічного артистизму, навіть мистецтва.
3. Викладач своїм прикладом спілкування пропонує культурну норму взаємин і тим самим формує в майбутнього фахівця комунікативну компетентність.

Професійно-педагогічне спілкування сприяє передачі громадянських, національних, професійних і моральних цінностей. Воно формує духовний світ студента та презентує модель його майбутньої професійної поведінки, є сферою реалізації викладачем своїх сутнісних ідей через процес персоналізації, «трансляції» свого «Я» на особистість студента. Спілкування з викладачем допомагає студенту ідентифікуватися в новій соціальній ролі «студента» і «майбутнього фахівця». Воно сприяє формуванню соціально-професійного аспекту його «Я-концепції», коригує самооцінку та визначає перспективи особистісного іростання в навчально-професійній сфері. Саме через педагогічне спілкування в студентів виникає мотив самоосвіти й професійного самовиховання, бажання брати участь у науково-дослідній роботі.

Психологічна характеристика педагогічної взаємодії

Процес професійно-педагогічного спілкування включає такі етапи (за В.А. Кан-Каликом):

- 1) моделювання педагогом майбутнього спілкування зі студентом або групою (прогностичний етап);
- 2) організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії ("комунікативна атака");
- 3) управління спілкуванням під час педагогічного процесу;
- 4) аналіз ситуації минулого спілкування та його моделювання на майбутню діяльність.

Щоб спілкування було конструктивним (а не деструктивним) на кожному етапі, викладачеві треба володіти психолого-педагогічною культурою спілкування, а саме:

- знати психологію студентського віку та особливості конкретної студентської аудиторії;
- об'єктивно оцінювати поведінкові реакції, комунікативну активність окремих студентів, адекватно емоційно відгукуватися на них;
- вміти швидко організувати аудиторію і привернути її увагу до змісту заняття (прийоми самопрезентації і динамічного впливу), залучати до активної роботи всіх студентів;
- вибирати такий спосіб своєї поведінки, який найкраще б
- відповідав особливостям і психічному стану студентів;
- володіти прийомами стимулювання інтелектуальної ініціативи й пізнавальної активності студентів, організації діалогічної взаємодії;

- своєчасно коригувати свій комунікативний задум відповідно до реальних умов педагогічної взаємодії;
- аналізувати процес спілкування, встановлювати співвідношення мети, засобів і результатів комунікативної взаємодії.

Важливою умовою ділових взаємин викладача зі студентами і сприятливі особисті стосунки членів студентської групи. Тому треба намагатися налагодити добрі контакти з групою, привертати прихильність групи до себе, створювати й підтримувати добрий настрій, коригувати ділові й міжособистісні стосунки в групі. Треба навчитися діяти швидко і упевнено.

Важливо пам'ятати, що кожен вербальний контакт - це цілісний ак свідомості, почуття та рухової реакції (гештальт). Психологічне виправдані і повноцінним міжособистісне педагогічне спілкуванні будується за *принципом суб'єкт - суб'єктної взаємодії*:

- сприймання співрозмовника як індивідуальності зі своїми потребами та інтересами;
- виявлення зацікавленості в партнері, співпереживанні (емпатія) його успіхам або невдачам;
- визнання права партнера на незгоду, на свою думку, на праве вибору поведінки та на відповідальність за свій вибір.

Дотримання цього принципу дає можливість встановити щирі довірливі стосунки викладачів і студентів. Це дає змогу коректно (ввічливо тактовно, чемно) робити зауваження студентів, допомагати йому бачити свої хиби, пропонувати, радити йому щодо подальшої поведінки і самовдосконалення.

У педагогічному спілкуванні успішність комунікації залежить також від дотримання єдності таких *максим* (основних правил):

- *повнота інформації*: висловлювання повинно вміщувати інформації не більше й не менше, ніж вимагається;
- *якість інформації*: не говоріть того, для чого у вас немає достатніх підстав (фактор довіри є важливою умовою успішної комунікації)
- *максима релевантності*: не відхиляйтеся від тем повідомлення (наприклад, увага аудиторії розсіюється, якщо Ви не в змозі її пов'язати з проголошеною темою);
- *максима манери*: говорити треба чітко, бути організованим лаконічним, уникати незрозумілих висловлювань;
- *максима такту*: виявляти великодушність (необтяжування співрозмовника своїми інтересами), скромність (неприйняття хвалби на свою адресу), згоду (неопозиційність).

Звичайно, ці настанови не мають абсолютного значення, але важливо їх дотримуватися.

Такі правила педагогічного спілкування також не потребують інтерпретації або доказовості в необхідності їх дотримання:

- якщо треба відстояти свою точку зору, свої переконання, належить використати вагому аргументацію, метод переконання;
- слід уникати силового вербального тиску, якщо треба в чомусь переконати;
- не треба постійно чинити опір і обмежувати співрозмовнику свободу вибору, нав'язувати партнеру • свої думки - це тільки значно знизить їх привабливість;
- якщо помилковість погляду співрозмовника очевидна, не треба її поспішно відкидати - це одразу підвищить у партнера цінність свого захоплення і примусить його відстоювати свої помилки;

➤ ваші погляди будуть прийняті краще, якщо співрозмовник стане активним співучасником їх обговорення; дайте можливість висловити йому свої аргументи «за» і «проти»;

➤ чим цікавіша ідея, чим оригінальніша точка зору, тим більше шансів на її обговорення, бо тривіальні ідеї не мають заперечень;

➤ якщо ситуація проблемна, зберігайте стійкість, толерантність; уникайте образливості, вразливості, коли висловлюєте свою думку щодо її вирішення;

➤ якщо хочете дати пораду, уникайте фраз «*Ти повинен*», «*Я тобі раджу*»; краще ділитися власними думками, не робити поспішних висновків, категоричних оцінок, зневажливих зауважень;

➤ не виявляйте самовпевненості, безапеляційності, нетактовності, безцеремонності.

➤ Дані правила теж не вичерпують усієї низки питань, пов'язаних із організацією педагогічного спілкування. Головне - це *позитивне особистісне ставлення* до партнерів спілкування на основі поваги до їх особистості, тактовності й коректності.

Отже, для *професійного спілкування важливими є такі вміння:*

- транслювати особистісне «Я» іншому суб'єкту;
- чути й бачити іншу людину;
- співпереживати іншому «Я»;
- приймати іншого як даність;
- поважати іншу людину;
- зберігати особливості власного «Я».

Трапляються різні *стилі спілкування* як індивідуально-типологічні особливості педагогічної взаємодії викладача зі студентами. У стилі професійно-педагогічного спілкування віддзеркалюються особливості комунікативних здібностей педагога; характер його взаємин зі студентами, що склалися на цей момент; творча індивідуальність педагога та особливості особистості конкретного студента і студентської групи загалом.

Зупинимось на класифікації типових стилів педагогічного спілкування (за б. О. Кан-Каликом). Найбільш плідним серед них є спілкування *на основі захоплення спільною творчою діяльністю*. Основою цього стилю є єдність високого професіоналізму та морально-етичних настанов педагога. Таким стилем спілкування відрізнялась педагогічна діяльність В.О. Сухомлинського, Г.С. Костюка, Д.Ф. Ніколенка та ін. На цій основі формували свою систему взаємин із вихованцями Ш.О. Амонашвілі, В.Ф. Шаталов, І.П. Волков та ін.

Дуже продуктивним є також стиль педагогічного спілкування *на основі дружньої прихильності*. Такий стиль спілкування можна розглядати як передумову успішного здійснення будь-якої спільної діяльності, у т. ч. навчально-професійної. Дещо його можна розглядати як підготовчий етап до реалізації вищезазначеного стилю спілкування. Дійсно, дружня прихильність - найважливіший регулятор як спілкування взагалі, так і ділового педагогічного спілкування зокрема. Це емоційно-психологічний стимулятор розвитку і плідності взаємин педагога з вихованцями на основі дружби й захопленості спільною справою. Ці стилі спілкування тісно пов'язані між собою.

Проте досить поширеним є стиль спілкування - *дистанція*. Цей стиль притаманний як досвідченим педагогам, так і початківцям. Його суть полягає в тому, що в системі взаємин педагога і студентів роль обмежувача відіграє соціальна дистанція. Одночасно важливо додержуватися міри. Надмірна дистанція веде до

формалізації всієї системи педагогічної взаємодії і не сприяє створенню посправжньому творчої атмосфери. Водночас деяка дистанція неодмінно повинна існувати в системі взаємин «студент - викладач». Вона є педагогічно доцільною, оскільки студент і викладач мають різний соціальний статус і кожен реалізує свої специфічні соціально-рольові функції. Дистанція в педагогічному спілкуванні є показником провідної ролі педагога та ґрунтується на його авторитеті.

Спілкування-дистанція за певних умов може трансформуватися в такий негативний стиль спілкування як *спілкування-залякування*. Цей стиль, до якого також іноді вдаються викладачі-початківці, часто пов'язаний із невмінням організувати продуктивне спілкування на основі захопленості спільною діяльністю. У зв'язку з цим молодий педагог часто йде шляхом найменшого опору, обираючи спілкування-залякування або спілкування-дистанцію в її крайньому прояві. З погляду творчості спілкування-залякування взагалі немає перспектив. Воно не лише не створює комунікативної атмосфери, яка б забезпечувала творчу діяльність, а навпаки, надмірно регламентує її, орієнтуючи студентів не стільки на те, що потрібно й можна робити, скільки на те, чого не дозволяється їм робити. Це позбавляє педагогічне спілкування дружності, на якій ґрунтується взаєморозуміння, так необхідне для спільної творчої діяльності.

Не менш негативну роль у роботі зі студентами відіграє і *спілкування-загравання*, яке також більш притаманне молодим викладачам і пов'язане з невмінням організувати продуктивне професійно-педагогічне спілкування. У цьому стилі спілкування проявляється намагання викладача завоювати дешевий авторитет у студентів, що суперечить вимогам педагогічної етики. Поява цього стилю спілкування викликана, з одного боку, намаганням молодого викладача швидко налагодити контакт зі студентами, потребою бути визнаним студентською групою, викликати до себе симпатію, а з іншого, - відсутністю необхідної загальнопедагогічної і комунікативної культури, умінь і навичок педагогічного спілкування.

Стиль спілкування безпосередньо впливає на атмосферу емоційного благополуччя під час лекції, семінарського заняття або екзамену, що суттєво позначається на результативності навчальної діяльності студентів.

Організаційно-управлінським центром педагогічної взаємодії в спілкуванні є *педагогічна позиція викладача*. У ній поєднується і його професійна свідомість, і професійна діяльність. Але одночасно є також особистісно-суб'єктивна позиція, тобто викладач вступає в міжособистісні стосунки зі студентом: виникають *суб'єкт - суб'єктні взаємини*. Можна дати характеристику трьом таким позиціям викладача.

Позиція 1. Розуміння студента («Велике щастя, коли тебе розуміють»). Кожна людина хоче, щоб її розуміли в будь-якому своєму стані. Розуміння дозволяє в адекватних поняттях визначити емоційний стан співрозмовника, конкретизувати можливі дії щодо нього, встановити емоційний контакт на основі емпатії («*Ви стурбовані?*», «*Вас щось бентежить?*», «*Ви схвильовані?*» тощо).

Проте зрозуміти іншого одразу буває нелегко. Перша реакція на повідомлення про те, що трапилося з людиною, буває у вигляді оцінки («*Погано вчинив*», «*Це неправильно*», «*Це безглуздя*» тощо). Але при такій поспішній оцінці зовсім не враховуються наміри, почуття людини, неробиться аналіз ні самого вчинку, ні емоційного стану людини (Чому саме так вона вчинила? Як вона сама ставиться до того, що трапилося? Як оцінює свої дії?)

Розуміння співрозмовника потребує також *педагогічної спостережливості*,

емпатії і психологічної проникливості у внутрішній стан людини, а то можливі серйозні помилки в оцінці вчинків. Треба не поспішати з оцінкою, а вислухати співрозмовника, зуміти стати на його точку зору, намагатися зрозуміти мотиви його вчинку. Адже між мотивом і вчинком існують неоднозначні зв'язки.

Ви пам'ятаєте, що вчинки є не тільки свідомими, обміркованими (як у кінофільмі «Дорога Олена Сергіївна!»), а й імпульсивними, мимовільними, з непередбаченими результатами. Тому й не треба поспішати з оцінкою вчинку, а краще вислухати людину, зрозуміти її. Допомагає розумінню людини *активне слухання*.

Невербальна складова активного слухання: постава, вираз обличчя, звернення погляду до того, хто говорить. Своїм уважним слуханням ми допомагаємо партнеру сформулювати свою проблему, вербалізувати почуття, бути максимально відвертим.

Уміння слухати - велике мистецтво. На слухання ми втрачаємо 45% часу, і лише 10% людей уміють слухати (дані П. Ю. Сухова). *Бар'єри сприймання* нової інформації викликають у нас бажання чути те, що хочемо чути, або ми неуважні, якщо зміст інформації не торкається наших інтересів. Для ефективного слухання потрібен інтерес до партнера, спрямування уваги на сприймання його мови, виразу обличчя. Ще важливий момент: треба стримувати потік свого мислення, узгодити його з темпом мови того, хто говорить, спрямувати його на розуміння того, про що розповідають.

Реагування на мову партнера має бути усвідомленим, рефлексивним. Треба дати можливість йому «виговоритися», дати розповісти все, що він хотів розповісти нам.

Повинен бути і зворотній зв'язок. Треба уточнювати думки партнера, ставити запитання, відповіді на які можуть бути одним словом (на підтвердження або заперечення думки) або відкриті, на які треба відповідати докладно. Наприклад, на запитання «Що саме викликало твоє обурення?» потрібна докладна розповідь. Можуть бути й короткі запитання, відповіді на які також можуть бути короткими. Питання повинні прояснювати факти, почуття, бажання, перепони, засоби і час дій.

Активне слухання розширює зміст повідомлення, виявляє його реальне значення. Воно особливо ефективно тоді, коли в партнера емоційна проблема (зазнав невдачу, засмучений, обурений несправедливістю тощо). Емпатійне слухання полягає у висловлюванні свого *розуміння проблеми*, в уточненні почутого, у висловленні своїх думок і почуттів. Це допомагає співбесіднику висловлювати також і свої почуття та думки.

Коли людина говорить багато та емоційно, вміння слухати полягає в *умінні мовчати* (нерефлексивне слухання), підтримуючи співрозмовника поставою, поглядом, словами «так», «я розумію», демонструючи інтерес, показуючи знаки уважності.

Заважають активно слухати такі *негативні комунікативні прийоми*:

- накази, команди, вказівки; .
- погрози, застереження;
- повчання, нотації;
- логічні доводи, готові рішення;
- критика, осуд, звинувачення;
- приниження, глузування;
- умовляння та ін.

Ці бар'єри викликають бажання стояти на своєму або збуджують обурення, роздратованість, образу тощо.

Щоб навчитися розуміти співрозмовника, треба розвивати в собі *рефлексію*: об'єктивно оцінювати себе, критично ставитися до себе. Це дає можливість викладачу бачити себе очима студентів, полегшує йому знайти свої помилки, прорахунки, аналізувати причини їх виникнення («Чому так сталося?», «Що не так зробив?»).

Таким чином, у спілкуванні треба уважно вислуховувати аргументи співрозмовника, пояснення ним причин своєї поведінки, бути проникливим до змісту й мотивів повідомлення, вникати в проблеми, не бути упередженим, не поспішати з критичним і категоричним висновком. Інакше виникає взаємонепорозуміння - *смиловий бар'єр*, який веде спочатку до неповаги до викладача, а потім до небажання спілкуватися з ним.

Причиною непорозуміння між викладачем і студентом може бути *спалах власних емоцій* (особливо негативних: обурення, гнів, роздратованість тощо). При спалаху негативних емоцій краще не застосовувати аналізу стосунків і не вирішувати (українське прислів'я «Ранок вечора мудріший»). Спалах негативних емоцій викликає у відповідь спалах емоцій у співрозмовника і призводить до відчуженості один від одного.

Перешкодою до взаєморозуміння є також *абсолютизація рольових (директивних) позицій*, що виявляється в *дидактичному центризмі*: на першому місці залишається успішність і оцінки. Якщо і викладач, і студент стурбовані лише якістю оцінок, тоді викладач, мабуть, не побачить за «незадовільною» оцінкою можливі *індивідуальні проблеми* студента.

Важливим також є ставлення студента до оцінок. Що для нього є «незадовільно»? Сигнал, що не довчив, що є прогалини в знаннях, що треба збільшити увагу на цей предмет (або тему)? Тоді студент може звернутися до викладача з проханням ще раз опитати його, щоб виправити оцінку. А якщо для студента позитивна оцінка - основна мета? Тоді негативна оцінка викликає негативну емоційну реакцію, яка переноситься на особистість викладача.

Має значення також *різна орієнтація* викладача і студента при оцінюванні:

- у викладача орієнтація на майбутню професійну діяльність студента (почуття відповідальності за підготовку фахівця), у студента - на актуальні потреби сьогодення (скласти іспит, отримати залік);
- викладач прагне до об'єктивного оцінювання, студент - як уникнути невдач тут і зараз.

Саме тому співчувати студентові на його зухвалі демонстративне ствердження «Я вчив!» не педагогічно. Це потурання безвідповідальному ставленню студента до свого майбутнього, до своїх прямих обов'язків і до майбутньої професійної діяльності.

Повторимо деякі *педагогічні вимоги до оцінювання викладачем студентів*:

Викладач повинен бути справедливим у своїх оцінках і зауваженнях, але тактовним і коректним. Несправедливість оцінки викликає почуття ображеного самолюбства.

Критичні зауваження треба висловлювати стосовно дій, вчинків, їх результатів, але не зачіпати до того ж особистість студента, не принижувати почуття його власної гідності.

Педагогічне розуміння завжди співчутливе, проте воно не повинно

зменшувати вимогливість, принциповість і об'єктивність.

Позиція 2. Визнання викладачем студента як особистості, яка має право на свій вибір, свої думки і свою позицію. Позиція викладача виявляється в його *вірі* в розум студента, у його позитивні прагнення до розкриття своїх потенційних можливостей і саморозвитку. Що таке віра? *Віра* - духовне явище, але воно пов'язане з роботою інтелекту. Вона здатна змінювати життя (і своє, і інших), якщо пов'язана з переконаннями, установкою буття і системою цінностей.

Потрібно вірити в благородство намірів студента, у його великодушність, у моральну величність його особистості. Треба враховувати психологічні особливості студентського віку та витримано реагувати на емоційну нестриманість, спокійно відповідати на роздратований голос студента. Треба пам'ятати *золоте правило взаємин*: «Стався до людини так, як тобі хотілося б, щоб вона ставилася до тебе».

Емоційна чуйність і коректність у спілкуванні багато важить для зростання особистості студента як майбутнього вчителя, так і майбутнього керівника виробничої групи. *«Справжнє життя особистості доступне лише діалогічному проникненню в нього, якому вона сама відповідно й вільно розкриває себе»* (М. М. Бахтін, філософ).

Визнання досвідченим викладачем студента як особистості полегшує набуття останнім власного покликання, сенсу свого життя. Звичайно, обстоювання студентами своїх інтересів, права на особистісне ставлення до них не можуть бути зведені до егоїстичних прагнень. Треба визнавати і стверджувати не окремі власні домагання, егоїстичні бажання, які не співпадають із загальноприйнятими правами і обов'язками, а виходити із *загальних вимог до всіх студентів*. Інакше це буде потуранням егоїзму, індивідуалізму, що буде несправедливо щодо інших студентів.

Принциповість і вимогливість сприяють розвиткові особистості лише на фоні загального позитивного ставлення до неї, бажання допомогти (наприклад, *«Зміст самотійної роботи позитивний, але оформлення бажано бути кращим»*). А можливо, взагалі не робити зауважень? Проте *«люди бувають достатньо розумними, щоб надавати перевагу вигідному зауваженню проти небезпечній похвалі»* (Ф. Ларошфуко).

Таким чином, визнання студента в педагогічному спілкуванні створює особистість майбутнього професіонала, володаря позитивної самооцінки, рефлексії.

Третя позиція викладача - безумовне прийняття студента як особистості. Безумовне прийняття - це не позитивна оцінка особистості студента за будь-яких обставин. Ось як описує цю позицію К. Роджерс: *«Якщо я можу створити стосунки, які характеризуються з мого боку щирістю, прозорістю моїх справжніх почуттів, теплим прийняттям і високою оцінкою іншої людини як окремого індивіда, тоді індивід відчуватиме й розумітиме свої якості, стає більш цілісною особистістю, здатною корисно жити. Він буде більш самокерованим, упевненим у собі, краще розуміти й приймати інших людей, буде здатний успішно справлятися з життєвими проблемами»*.

Прийняття студента - це визнання його права на будь-яку гаму власних почуттів без ризику втратити повагу викладача. Коротко це положення можна сформулювати так: *«Не висловлюйте негативних оцінок стосовно переживань студента!»*.

Безумовне прийняття допомагає послабити й навіть зовсім подолати тривожність студента, сприяє самоствердженню, дає свободу для самореалізації.

Таким чином, *безумовне прийняття студента* виявляється:

в увазі до його почуттів і думок, готовності їх почути й зрозуміти;

у готовності до підтримки;
у повазі до позиції студента;
у вірі в його сили й можливості.

Цінність людської особистості безумовна, її не можна вимірювати тимчасовими успіхами або невдачами. Цінність у ній самій. Невдача - природна частина нашого досвіду. Ресурси особистості невичерпні, а здатність до змін - природне явище. Тому треба вірити в усе добре, що є в кожній людині, і цією вірою, повагою керуватися у своїх вимогах до неї.

Таким чином, прийняття не заперечує принципового й вимогливого ставлення до студента. Проте вимогливість дає позитивні результати стосовно зростання особистості лише на фоні прийняття особистості й бажання допомогти їй. Звичайно, є ситуації, коли треба підтримати студента, допомогти йому словом або поглядом подолати хвилювання (наприклад, на екзамені). У таких випадках особливо треба бути терплячим і доброзичливим, уважним до думок і переживань студента. Отже, мова йде про створення *позитивного емоційного фундаменту спілкування*.

При спілкуванні викладачу не слід забувати про юнацький максималізм, про потребу самоствердження, про деяку демонстративність поведінки, про підвищену емоційність, про характерний для студентів скепсис і недовіру щодо старших. До цих проявів треба ставитися з розумінням і спокійно. Це проходить із набуванням зрілості.

Якщо ці прояви набувають демонстративного характеру, не можна залишати їх поза уваги, бо існує культура (норми) взаємин, які й регулюють соціальну поведінку людей. І цієї культурі студента треба вчити насамперед своїм власним прикладом поважного ставлення до особистості студента.

Труднощі та бар'єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів

Основні *труднощі*, які трапляються у викладачів-початківців у професійно-педагогічному спілкуванні зі студентами, такі:

- невміння налагодити контакт з аудиторією;
- нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента;
- складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять;
- невміння перебудувати стосунки зі студентами відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
- труднощі мовного спілкування і передачі власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування.

Для забезпечення повноцінної діалогічної взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу важливо долати *бар'єри професійно-педагогічного спілкування*. Назвемо найбільш типові «бар'єри», які трапляються переважно у викладача-початківця:

- «бар'єр» *невідповідності настанов і мотивів*: викладач приходить із творчими задумами цікавого заняття, захоплений ним, а група байдужа, студенти неуважні, що дратує, нервує викладача;
- «бар'єр» *побоювання групи*: викладач-початківець непогано володіє матеріалом, добре підготувався до заняття, однак сама думка про безпосередній

контакт зі студентами «відлякує» його, пригнічує творчу ініціативу тощо);

➤ «бар'єр» *відсутності контакту*, викладач заходить до аудиторії і замість того, щоб швидко й оперативно організувати взаємодію зі студентами, починає діяти автономно (наприклад, пише тему лекції на дошці);

➤ «бар'єр» *звуження функцій спілкування*: педагог враховує лише інформаційні функції спілкування, нехтуючи соціально-перцептивними, афективно-комунікативними, організаційними та ін.;

➤ «бар'єр» *негативної настанови на академічну групу*, яка інколи може формуватися апріорно на основі думки інших викладачів, що працюють із цими студентами або є наслідком минулого негативного досвіду педагогічного спілкування з даною групою або студентом;

➤ «бар'єр» *побоювання педагогічних помилок* (не знає відповідь на «каверзне» запитання студентів або на зауваження, що неправильно виставлена оцінка тощо);

➤ «бар'єр» *наслідування*: молодий педагог намагається наслідувати манери спілкування, стиль діяльності авторитетного педагога, не враховуючи свої індивідуальні особливості.

Також можуть виникати *бар'єри спілкування*, які притаманні будь-якій комунікативній взаємодії. Найбільш типовими серед них є такі:

Смисловий «бар'єр» - одне й те саме явище (слово, фраза, подія) мають різний смисл для різних людей.

Моральний «бар'єр» - відмінності між людьми в засвоєних ними соціальних нормах і обмеженнях; споконвічний «конфлікт батьків і дітей» у неприйнятті ними манер поведінки і спілкування, спрямованості інтересів, моди тощо (викладач у спілкуванні зі студентами: «У студентські роки ми були іншими», тобто кращими, що не завжди відповідає дійсності).

Інтелектуальний «бар'єр» - відмінності в рівні інтелекту, глибині передбачення і розуміння ситуації і проблем. Він часто виникає в спілкуванні з викладачем, який характеризується чітко вираженою спрямованістю на наукову діяльність, якщо йому не вдається адаптувати мову науки до інтелектуально-пізнавальних можливостей студентів.

Ригідний «бар'єр» - відсутність гнучкості міжособистісних настанов, утруднення перебудови сприйняття, системи мотивів, емоційних відгуків у ситуації, що змінюється. Інерція, відсталість від реалій життя, звичні схеми спілкування характерна для тих досвідчених викладачів, хто не працює над самоосвітою, професійним самовдосконаленням, критичним переосмисленням своїх наукових і педагогічних здобутків.

Емоційний «бар'єр» - відмінності в емоційних станах викладачів і студентів, особливо під час заліків і екзаменів, відсутність емпатії, а також недоступність розуму доводів логіки в ситуації емоційного збудження та афективних реакцій.

Естетичний «бар'єр», який пов'язаний з дотриманням вимог до форми (привабливість зовнішності, охайність одягу, вишуканість рухів тощо), а також до педагогічного такту й етикету взаємин.

Психологічні «бар'єри» спілкування виникають непомітно і спочатку можуть не усвідомлюватися викладачем, проте студенти сприймають їх одразу. Але якщо «бар'єр» закріпився, то й сам педагог починає відчувати дискомфорт, тривогу, нервовість. Цей стан стає стійким, заважає плідному контакту зі студентами та, зрештою, впливає на характер педагога - формує так званий «неправильний» педагогічний характер.

Дослідження проблеми професійного спілкування засвідчують, що оволодіти основами професійно-педагогічного спілкування можна через *професійне самовиховання*. Для цього є два шляхи:

Грунтовне вивчення та усвідомлення природи, структури й закономірностей професійно-педагогічного спілкування.

Опанування технологією педагогічної комунікації, відпрацьовуючи вміння і навички професійно-педагогічного спілкування та розвиваючи комунікативні здібності під час навчання у вищій школі.

Важливим чинником, що сприяє розвитку комунікативної культури майбутнього педагога, є елементи педагогічної діяльності під час проходження різних видів педагогічної практики, а також громадська робота студента, яка збагачує його досвід організаторської та комунікативної діяльності.

Можна дати майбутнім викладачам такі поради щодо самовиховання комунікативної культури:

- уникайте при спілкуванні докорів (прямих і непрямих);
- не демонструйте свою перевагу;
- уникайте звинувачувального тону, вибачайте дрібні слабкості, підкреслюйте переваги співбесідника;
- розпитуйте зацікавлено, але не зухвало;
- говоріть не більше й не менше того, що потрібно в цей момент спілкування; а краще більше слухати, ніж говорити;
- будьте уважні до партнера по спілкуванню;
- намагайтеся передбачити реакцію співрозмовника;
- у процесі спілкування думайте про тих, із ким спілкуєтесь.

Отже, продуктивне професійно-педагогічне спілкування відбувається за умови організації педагогічного процесу на демократичних засадах, позитивного ставлення викладача до студентів, захопленості спільною творчою діяльністю всіх суб'єктів педагогічної взаємодії.

Діалогічне спілкування, його психологічна характеристика

Дуже багато людей уміють говорити присмні речі, але лише окремі вміють слухати так, як того вимагає сила розуму.

Р. Тагор, індійський письменник

Форма спілкування, яка передбачає прийняття партнерами спілкування цінностей один одного, орієнтацію кожного на розуміння і визнання один одного називається *діалогом*. Діалог - це спілкування для визначення того, що відбувається, щоб зрозуміти тему, проблему.

Діалог - це форма продуктивного, безконфліктного, конструктивного спілкування. Він відбувається на паритетних засадах: позиції викладача та студента рівні.

Діалог базується на довірі та повазі один до одного. Потрібно виявляти впевненість у вирішенні проблеми. Завжди можна виявити декілька способів її вирішення, тому важливо спрямовувати увагу на спільну мету, на бажання знайти згоду в її досягненні. Велику допомогу в цьому надає підхід до питань, за допомогою яких можна викликати людину на відвертість. Питання спрямовують хід міркування. Антична риторика знала 7 питань, здатних упорядкувати факти: *що? хто? де? коли? яким чином? навіщо? чому?* Навчитися ставити своєчасно змістовні запитання - це

розвивати і свій інтелект.

У діалозі, таким чином, треба використовувати питання, а не ствердження: перші викликають відповідь, а другі - опір. Після запитання треба зробити паузу. Якщо пропозиція опонента нерозумна, треба мовчати. Мовчання створює необхідність висунути нову пропозицію. Є *правило*: потрібно бути впевненим у собі та зберігати спокій навіть у стресових ситуаціях.

Не звертайтеся одразу з проханням прийняти або відхилити вашу нову ідею. Краще спитати, що опонент вбачає помилковим у ній. Намагайтеся спрямовувати критику в конструктивне русло, звертайтеся за порадою до опонента, що б він запропонував зробити на вашому місці.

Тактика діалогу:

- говорити потрібно про проблему (вчинок, факт спостереження), а не про особистість;
- не узагальнювати окремі минулі факти, а говорити про те, що відбувається зараз;
- не поспішати з оцінкою, а намагатися зрозуміти проблему, її причини, шляхи її вирішення;
- брати до уваги як *словесні*, так / *несловесні повідомлення* (поза, дихання, погляд, рухи голови і рук, висота голосу, швидкість мовлення, ритм тощо).

Необхідна також *психологічна проникливість*. Слова - це символи ідей, смислів, тому й треба зрозуміти ставлення студента до проблеми і його переживання. Саме тут потрібна емпатія викладача щодо студента, безумовне прийняття його особистості. Заважає діалогу авторитарність викладача, його зверхне ставлення до студентів, байдужість до їх проблем.

Культура ведення діалогу зараз стає новим світоглядом людей, бо це оптимальний тип міжособистісних взаємин, відносин народів, націй і держав. Діалог веде до взаєморозуміння - стану, коли люди узгоджують її між собою, вирішують проблеми, гармонізують свої стосунки.